

УДК 94(477)

Ольга Ніколаєнко

БЛАГОДІЙНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКИХ ЖІНОК НАДДНІПРЯНЩИНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Розглянуто добродійну діяльність польських жінок у Наддніпрянській Україні наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. З'ясовано, що жінки виступали організаторами багатьох благодійних акцій в сфері освіти, медичної допомоги, піклування. В основному, така діяльність відбувалась у межах місцевих релігійних благодійних товариств або проявлялась в індивідуальній філантропічній активності. Натомість, на початку ХХ ст. триває становлення світських благодійних організацій, участь в яких продемонструвала громадську позицію та суспільну активність польських жінок.

Ключові слова: благодійництво, польські жінки, релігійні товариства, Наддніпрянщина.

Благодійна діяльність була однією з галузей публічного життя, в якій жінки традиційно брали активну участь. У Наддніпрянській Україні, що входила до складу Російської імперії, крім державних закладів, існували ще й благодійні організації, що здійснювали цільову допомогу певним етнічним або релігійним групам. Саме такими є національні або релігійні товариства, що утворювались поляками в українських губерніях, в основному, під егідою католицької церкви. Сьогодні є вкрай актуальним звернутись до досвіду таких організацій, оскільки вони дають можливість побачити, як польській спільноті в несприятливих політичних обставинах вдавалось підтримувати незабезпечені прошарки співвітчизників.

Благодійна діяльність поляків неодноразово ставала у центрі дослідження як вітчизняних, так і польських науковців [1–2]. Однак діяльність жінок у добродійних організаціях так і залишалась малопомітною. Тому саме це питання стане в центрі нашої уваги. Благодійництво польок виявлялось у формі спільної філантропічної роботи в різноманітних товариствах та організаціях, а також у приватних ініціативах.

Завдання цього дослідження – визначити форми здійснення благодійництва і внесок польських жінок в цю справу, а також виявити значення цієї громадської активності не тільки для суспільства, а й для самих польок.

Поляки відігравали важливу роль у суспільно-політичному житті українських губерній Російської імперії. Особливо вагомим був їх вплив на Правобережній Україні [3–4]. Невелика відсоткова кількість польського населення в інших губерніях не є об'єктивним показником впливу цієї етнічної групи на розвиток регіону. Польське дворянство володіло величезними маєтностями, а в містах і на підприємствах працювало багато польської інтелігенції [5]. Політика російського царату, спрямована на обмеження впливу поляків у краї, після Січневого повстання 1863 р., похитнула їхні позиції. Разом з тим, розповсюдження позитивістської ідеології з її закликami “органічної праці” – легального захисту економічних інтересів та оборони культурних прав польського населення, дало їм можливість зберігати віру і мову предків, спрямувати зусилля на зміцнення економічного і суспільного статусу [6].

У лівобережних та південних губерніях чисельність польського населення була незначною, але поляки намагались триматись разом, створюючи різноманітні установи, що допомагали їм зберігати національну ідентичність. І

хоча в Російській імперії з острахом дивились на такі організації, поляки засновували релігійні чи благодійницькі товариства, досягаючи згуртованості спільноти [7, с. 211–213].

Польські жінки, які проживали в Наддніпрянщині, брали участь у римокатолицьких благодійних товариствах. Ці товариства влаштувалися у тих містах, де була значна польська колонія, таких як Київ, Житомир, Вінниця, Одеса, Харків та інші. Серед основних напрямків діяльності товариств – допомога бідним і нужденним, влаштування притулків для сиріт, будинків для осіб похилого віку чи лікарень для хворих, організація безкоштовних їдалень і т. п.

Одним із перших було відкрито у 1882 р. Одеське католицьке товариство добродійності. Ініціатором створення організації був К. Володкевич, і в різні роки до організації входили: у 1882 – 160, у 1886 – 331 чоловік [8, с. 138; 9]. І хоча ця організація не була суто польською, бо в її роботі брали участь німці, швейцарці та люди інших національностей, на думку дослідників, поляків там було більшість [10].

Товариство існувало за рахунок благодійних внесків, а до його керівництва входили найбільш відомі та заможні громадяни. Серед заходів товариства слід назвати влаштування дитячого садку, притулку, школи для навчання ремеслам, інформаційного бюро працевлаштування тощо. У 1896 р. аналогічне товариство було відкрито у Херсоні, а ще через два роки – у Миколаєві [11]. Римокатолицькі благодійні товариства були відкриті й в інших містах Півдня – у 1897 р. у Катеринославі, у 1899 р. в Єлисаветграді.

При Одеському товаристві існував дамський комітет опіки над дітьми, який збирав благодійні внески і розподіляв кошти. Саме завдяки цьому комітету були організовані дитячі притулки, їдальня, училища для хлопчиків, добродійний заклад для дівчат, літні колонії для сиріт [12, с. 180; 13].

Активну роль у роботі товариства брала Марія-Єва Джевецька (1846–1933), яка опікувалась їдальнею та інтернатом для дівчат, і чия діяльність лякала Одеську жандармерію. У фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Києві зберігається декілька справ, в яких М. Джевецька визнана активною діячкою “по об’єднанню польського елемента на політично-національній основі” та такою особою, “що переслідує цілі політичної освіти” [14–15]. Саме вона доклала зусиль для влаштування притулку св. Антонія в місті, народної школи та добродійного закладу для дівчат, а з 1899 р. ще й притулку “Родина Марії” [16, с. 208]. За даними жандармерії, в притулку знаходилось 63 хлопця і 4 дівчинки, всі віком 3–12 років. Опікувалась притулком М. Яблонська та С. Хрустинська. А в закладі для дівчат знаходилось 80 осіб віком 10–17 років, які отримували спеціальність, і жили за кошт добродійних внесків [17, арк. 38–39].

Така діяльність, що продовжувалась багато років, турбувала уряд. У матеріалах департаменту поліції 1911 р. вміщено циркуляр про “прискіпливу митну перевірку” М. Джевецької [18, арк. 104]. За даними бессарабського жандармського управління М. Джевецька, окрім уже відкритих закладів для польських дітей, прагнула відкрити ще школи, “завдання яких полягає в тому, щоб виховувати молоде покоління в польському національному дусі” [19, арк. 3].

Активну благодійницьку діяльність розгорнула католицька церква в Харкові. При костьолі існував притулок для пристарілих, яким опікувалася не тільки церква [20, арк. 9–10]. На його утримання давали кошти і приватні особи, і любительський театр. В церкві проходили всі свята: Різдво, Великдень, з церквою були пов’язані всі основні події життя поляків – реєстрація шлюбу, народження дитини, смерть родича тощо.

У 1896 р. в Харкові відкрилось Товариство піклування про бідних римо-католицького віросповідання. Устав цієї релігійної організації був затверджений Міністерством внутрішніх справ 21 грудня 1895 року. Мета товариства – здійснювати допомогу непрацездатним особам, або тим, хто не має засобів до існування, сприяти влаштуванню та вихованню сиріт, надавати одноразову допомогу тим, хто її потребує. До складу товариства входили католики без різниці станів, які сплачували внесок у розмірі 5 руб. на рік. Усіма справами управляв Комітет товариства, що складався з 9 членів. На момент утворення Товариство піклування налічувало 140 осіб [21].

У серпні 1897 р. при Товаристві Піклування була відкрита школа для бідних, яка за програмою нагадувала реальне училище і складалась з двох відділень – молодшого і середнього. До програми входило вивчення Закону Божого, російської мови, арифметики, географії, чистописання, співу і рукоділля. У школі безкоштовно навчався тридцять один учень і, також безкоштовно, надавались всі підручники і шкільні прилади [22].

У 1903 р. було утворено Київське Римо-католицьке товариство. Не можна сказати, що воно складалось лише з поляків, але їх там було більшість. На початку ХХ ст. товариство розгорнуло широку діяльність. Воно мало бюро праці і будинок праці св. Вацлава з гуртожитком, притулком для літніх людей св. Ядвіги, чотири дитячих їдальні [23].

Благодійна діяльність у колі католицьких товариств доброчинності стала важливою ланкою у створенні жіночих товариств. А. Чаман-Павловська, авторка спогадів, яка мешкала в Умані, писала, що її співвітчизниці займались доброчинною та літературною діяльністю [24, s. 36]. До Уманського римо-католицького благодійного товариства входило, за даними жандармерії, 147 осіб [25, арк.147].

Перевірка національних організацій, що здійснювалась владою у 1912 р., дозволяє пролити світло на діяльність жінок у них. Жіноче товариство доброчинності, яке очолювали Гадемська, М. Лісовська, В. Добровольська, Петровська, Вернер, організувало школу для дівчат і хлопців, де навчали ручній праці і всіляким ремеслам. Незаможні поляки, які звертались до товариства, отримували квитки, по яких вони купували товари, а потім повертали до організації, яка їх оплачувала [26, арк. 22].

Однією з активісток польського громадського руху на Поділлі була Марія Лісовська (1863–1927). Разом зі своїм чоловіком В. Лісовським, лікарем, вони організовували різноманітні благодійні акції – безкоштовне лікування, а потім у 1902 р. стали засновниками Уманського Товариства Доброчинності, у 1905 р. – клубу *Ognisko* [27, s. 95–96]. М. Лісовська, чий дім був центром культурного життя в місті, стала однією із засновниць і активною діячкою Уманського жіночого товариства. Її приклад демонструє, що активна громадська позиція жінок, що виражалась в участі у різноманітних акціях благодійності, пізніше реалізується в оформленні жіночого руху.

Поза межами досліджень з історії польського населення Наддніпрянщини залишається діяльність ще одного польського товариства – Київського Польського товариства літніх колоній, що зіграло важливу роль не тільки у згуртуванні польського населення регіону, але й у формуванні спільноти, здатної здійснювати соціальну політику без підтримки держави.

Основними джерелами для вивчення історії товариства протягом 1906–1914 рр. стали документи Державного архіву Київської області, що містять не тільки Статут організації, але й щорічні звіти, за якими можна встановити характер і напрямки її діяльності.

На початку 1906 р декілька поляків звернулись до Київського губернатора з проханням дозволити відкрити Товариство літніх колоній для хворобливих дітей.

Мета цієї організації полягала у турботі про найбільш вразливі прошарки населення “з метою надання можливості дітям дихати свіжим повітрям у літні місяці за містом або в лікарняних закладах” [28, арк. 5–9]. Після дозволу місцевої влади, товариство розгорнуло свою діяльність.

Завдання Товариства літніх колоній полягало у тому, щоб знаходити можливості для літнього оздоровлення дітей, збирати кошти на їх медичний огляд, утримання – харчування, проїзд, оплачувати працю вихователів тощо. Кошти товариства складались із внесків – вступних та добровільних, доходів від організації концертів, вистав, музично-літературних вечорів та ін. [29, арк. 496; 30, арк. 23] Фактично, організація повинна була дбати про літній відпочинок дітей міської бідноти.

Треба сказати, що до Першої світової війни Товариство літніх колоній розгорнуло широко діяльність. У весняні місяці оголошувався огляд дітей до 14 років з бідних польських родин. Лікарі, які здійснювали огляд, не брали за це гроші, й після завершення процедури доповідали, скільки дітей мають розлади здоров'я та потребують лікування та відпочинку.

Правління товариства розподіляло дітей за статевою ознакою по маєтках, які люб'язно і безкоштовно надавали польські землевласники по всіх трьох південно-західних губерніях. Далі на місця відпочинку виїжджали групи по 10–20 дітей з вихователем.

Товариство здійснювало допомогу від року в рік близько 400 дітям. Так, у 1906 р. в літні колонії було відправлено 375 дітей, у 1911 р. – 302 дитини у 14 колоній, у 1912 р. – 379 дітей у 17 колоній [31, арк. 1, 19].

Жінки брали активну участь у діяльності Товариства польських колоній. Вже серед семи засновників організації було дві жінки – Я. Ф. Добровольська та Є. Ф. Моргулевич. Жінки входили також і до складу правління, серед яких варто назвати Я. Добровольську, М. Вілінську, Е. Вольську, Я. Орловську, Я. Куліковську, М. Ганицьку, Л. Гоффман.

Жінки були також виховательками, які здійснювали нагляд за групами виїжджаючих дітей. Серед вихователек зустрічаємо прізвища і членів товариства (наприклад, Я. Добровольська), і власниць маєтків (наприклад, С. Тишкевич, с. Шапєєвка Київської губернії).

Губернське начальство, яке підозріло ставилось до будь-яких громадських ініціатив польського населення, і в цьому випадку намагалось знайти політичне підґрунтя такій благодійній діяльності. У 1912 р. подільський губернатор звертався до київського з проханням попереджати його про колонії в Подільській губернії, бо “назване товариство, ймовірно, переслідує цілі відкриття тимчасових таємних польських шкіл, вважаючи, що поліції буде складніше в селі, аніж в місті здійснювати за ними нагляд” [28, арк. 42].

Але губернатор пильнував цю справу, тому запросив багатьох місцевих справників спостерігати за групами дітей, чи “бува не проводиться їм викладання грамоти, і чи вони не займаються з книжками чи зошитами” [28, арк. 23, 26]. Всі відповіді були однозначними – діти гуляли з вихователями, грали в різноманітні ігри, виконували дрібні ручні чи садові роботи. Отже, хоча товариство і дотримувалось заявленої програми діяльності, але не змогло обійти підозри, різноманітної бюрократичної тяганини, пов'язаної лише з національною приналежністю членів.

Особливістю діяльності Товариства можна вважати його світський характер. Благодійні акції за підтримки католицької церкви не викликають здивування, оскільки церква їх здійснювала традиційно і повсякчас, намагаючись підтримати найбільш нужденних. Літній відпочинок для дітей влаштовували релігійні громади в багатьох місцевостях Наддніпрянщини. Поява Київського товариства свідчить про формування у свідомості інтелігенції та заможних кіл почуття

відповідальності перед громадою і готовність взятись за соціальну опіку, не перекладаючи цю справу на церкву.

Участь жінок у названому товаристві дозволяє зробити висновок про їх внесок у розвиток громадських структур польського населення. Жінки були і засновницями, і поважними членами, і виховательками, намагаючись своєю діяльністю приносити користь співвітчизникам. Така громадська робота сприяла згуртуванню польського суспільства, стаючи заміном державної опіки захищених верств населення.

Російська дослідниця С. Б. Шатохіна вважає, що саме громадська активність жінок, що традиційно була зосереджена в добродійній сфері, поступово формувала розуміння недосконалості суспільного устрою, об'єднувала однодумців, які б прагнули своєю діяльністю перетворити соціальну дійсність [32, с. 118]. Добродійність, не як фінансова підтримка найбільш нужденних, а як участь у житті тих, хто потребує опіки й турботи, стала новою формою благодійництва. Така діяльність сприяла становленню нового світогляду жінок, які включались у громадське життя, ставали його активістками й усвідомлювали свою роль у його перетворенні.

Особливе місце в історії благодійництва займає індивідуальна філантропічна діяльність польок. Більшість благодійних закладів відкривались за сприянням католицьких священиків, які мали авторитет і повагу у місцевого населення, володіли коштами з пожертвувань і зборів. Однак, навіть у цій сфері зустрічаємо жінок, які ставали ініціаторками філантропічних заходів. Варто навести ті надзвичайно скупі відомості, які висвітлювали їх діяльність. У 1913 р. у Летичівському повіті було створено дитячий притулок завдяки Р. Чарковській, в Житомирі – притулок зі школою, в якому знаходилось 28 вихованців, на чолі з В. Горжевською [33, арк. 49, 59].

Благодійництво відіграло важливу роль не тільки у функціонуванні польської громади Наддніпрянщини, але й впливало на жінок, які брали в ньому участь. Організація благодійницьких закладів формувала у жінок свідому громадянську позицію, залучала їх до публічного простору, спонукаючи налагоджувати соціальні контакти.

Найвідоміші активістки благодійницького руху – це М. Джевецька, Л. Ярошинська, Я. Орловська – знані в наддніпрянській полонії, оскільки вони також були членами й інших організацій: взаємодопомоги, жіночих, культурно-просвітницьких. Цей факт свідчить про взаємозв'язок благодійницької діяльності, що традиційно вважалась жіночою сферою, і громадською активністю в інших галузях, що стала виявлятися у середовищі польських жінок наприкінці XIX – на початку XX ст.

Список використаних джерел

1. Сейко Н. А. Добродійність поляків у сфері освіти України (XIX – початок XX ст.). Київський учбовий округ: Монографія / Н. А. Сейко. – Житомир, 2006. – 318 с. 2. Epszstein T. Mecenat polskiego ziemiaństwa Wołynia, Podola i Ukrainy w latach 1864–1914 / T. Epszstein // Europa nie prowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej w latach 1772–1999. – Warszawa, 1999. – S. 186–197. 3. Лісевич І. Т. Родом з України... (Польська національна меншина і культурне життя на Наддніпрянській Україні в II половині XIX – початку XX століття) / І. Т. Лісевич. – К., 1995. – 102 с. 4. Польська культура в житті України. Історія. Сучасність. – К., 2002. – 264 с. 5. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863–1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах / Д. Бовуа. – К., 1998. – 336 с. 6. Ніколаєнко О. О. “Органічна праця” на українських землях Російської імперії в 30–90-х рр. XIX ст. / О. О. Ніколаєнко. – Дис. канд. іст. наук. Рукопис. – Харків, 2006. 7. Копылов А. Католическая церковь в России / А. Копылов – М., 2012. – 284 с. 8. Lukawski Z. Ludność polska w Rosji: 1863–1914. – Wrocław, 1978. – S. 138. 9. Kraj. – Sankt Petersburg. – 1886. – № 11. 10. Горун Д. О. Польська громада Одеси у XIX – початку XX ст.: коротка характеристика етапів розвитку / Д. О. Горун // Записки історичного факультету ОНУ. – Вип. 13. – Одеса, 2003. – С. 72–85. 11.

Ганзуленко В. П. Римо-католицькі громади півдня України (кінець XIX – початок XX ст.): соціальний аспект / В. П. Ганзуленко // Південний архів. – Херсон, 2008. – Вип. 28/29. – С. 279–287. 12. *Kalendarz Domu Polskiego w Odessie*. – Odessa, 1912. 13. *Зінько С.* Польські громадські організації м. Одеси кінця XIX – початку XX ст. / С. Зінько // Поляки на Півдні України: історія і сучасність. – Одеса-Ополе-Ольштин, 2006. – Т. 1. – С. 231–235. 14. *Центральний державний історичний архів України в Києві* (далі – ЦДІАК України), ф. 1153, оп. 1, спр. 89. 15. *ЦДІАК України*, ф. 278, оп. 1, спр. 153. 16. *Sobańska z Grocholskich M.* Wspominki nikle. – Grodzick Mazowiecki, 2002. 17. *ЦДІАК України*, ф. 268, оп. 1, спр. 710. 18. *ЦДІАК України*, ф. 301, оп. 2, спр. 59. 19. *ЦДІАК України*, ф. 1153, оп. 1, спр. 89. 20. *Держархів м. Харкова*, ф. 965, оп. 1, спр. 3. 21. *Харьковские Губернские Ведомости*. – Харьков. – 1896. – 31 січня. 22. *Николаенко О.* Організація і діяльність польських товариств у Харкові в кінці XIX – початку XX ст. / О. Николаенко // Польська діаспора у Харкові. Історія і сучасність. – Харків, 2004. – С. 8–21. 23. *Доклад* Правления Киевского римо-католического благотворительного общества. – Киев, 1916. 24. *Czaman-Pawlowska A.* Pokłon twojemu szczęściu. – Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. – Sygn. 15424. 25. *ЦДІАК України*, ф. 275, оп. 1, спр. 2931. 26. *ЦДІАК України*, ф. 274, оп. 1, спр. 3136. 27. *Zyciorysu zasłużonych.* Praca zbiorowa // Pamiętnik Kijowski. – Т. 2. – Londyn, 1966. – S. 69–114. 28. *Держархів м. Києва*, ф. 2, оп. 42, спр. 106. 29. *ЦДІАК України*, ф. 295, оп. 1, спр. 262. 30. *ЦДІАК України*, ф. 295, оп. 1, спр. 440. 31. *Держархів м. Києва*, ф. 10, оп. 1, спр. 323. 32. *Шатохина С. Б.* Особенности перерастания общественной активности женщин в политическую в Российской провинции в начале XX вв. / С. Б. Шатохина // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: История. Политология. Экономика. – 2009, № 9 (64). – С. 118–124. 33. *ЦДІАК України*, ф. 276, оп. 1, спр. 410.

Ольга Николаенко

БЛАГОТВОРИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПОЛЬСКИХ ЖЕНЩИН НАДДНЕПРЯНСКОЙ УКРАИНЫ В КОНЦЕ XIX – В НАЧАЛЕ XX ВВ.

Рассмотрена благотворительная деятельность польских женщин в Надднепрянской Украине в конце XIX – в начале XX вв. Выявлено, что женщины выступали организаторами многочисленных благотворительных акций в сфере образования, медицинской помощи, опеки. В основном, такая деятельность проходила в рамках местных религиозных благотворительных обществ или выражалась в индивидуальной филантропической активности. В начале XX в. происходит становление светских благотворительных организаций, участие в которых продемонстрировало гражданскую позицию и общественную активность польских женщин.

Ключевые слова: благотворительность, польские женщины, религиозные общества, Надднепрянская Украина.

Olha Nikolayenko

CHARITY ACTIVITIES OF POLISH WOMEN IN THE UKRAINIAN LANDS OF THE RUSSIAN EMPIRE AT THE END OF THE 19TH – BEGINNING OF THE 20TH CENTURIES

The charity of Polish women in the Ukrainian lands of the Russian Empire Ukraine in the late XIX – at the beginning of the XXth century is explored. Found that women organized numerous charitable actions in education, health care, custody. Basically, such activities took place within the framework of the local religious charities or expressed in individual philanthropic activity. At the beginning of the 20th century a secular charities, are becoming which has demonstrated the active citizenship and public life of Polish women.

Key words: charity, Polish women, religious societies, the Ukrainian lands of the Russian Empire.